

UMJETNIČKA DJELA DIKTATORA

Marko Bagić

Friedrich Nietzsche u okosnici je svoga rada postavio tezu o pojedincima koji mogu nadmašiti prevladavajući etos tromoga društvenog poretka i uskogrudnih konvencija i izraziti moralnu autonomiju i psihološku neovisnost o vrijednostima i institucijama modernoga svijeta. Takvu jedinstvenu ličnost nazvao je "nadčovjekom".

Svim diktatorima svojstvena, ta misao vodilja koju su vulgarno prenijeli, davala je za pravo neograničenu vlast i utjecaj. Oni su mnogo govorili ili pisali i bavili se izuzetno širokim spektrom tema. Smatrali su se velikim povijesnim ličnostima. Imali su svoja mišljenja o politici, vodstvu, pravu, prirodi, kulturi, znanosti, društvenim strukturama, vojnoj strategiji, tehnologiji, filozofiji i povijesti. Većina njih u mladosti zapravo su željeli biti umjetnici.

Adolf Hitler

Počet ćemo od onoga koji je umjetničkom pozivu bio najbliži. Protivno činovničkoj karijeri koju je zamislio njegov otac, Adolf je želio postati slikar. Kasnije će on u *Mein Kampf* zapisati: "Nisam htio biti državni sluga. Nikakvo nagovaranje i nikakve stroge opomene nisu mogle slomiti moje protivljenje. Jednog

Naslovnica prvog izdanja *Mein Kampf* (1925.)

dana mi je postalo jasno da trebam biti slikar, zapravo – umjetnik". Nakon očeve smrti 1907. godine odlazi u Beč u potrazi za svojim umjetničkim snom i prijavljuje se za studij umjetnosti na bečkoj Akademiji likovnih umjetnosti. Sa svojim crtežima nije prošao prijemni ispit. Sljedeće godine ponovno se prijavljuje, ali ovoga puta nije ni pušten na prijemni ispit jer su radovi bili poprilično loši. Po savjetu direktora Akademije traži prijem u arhitektonsku školu za koju više odgovaraju njegovi crteži. No, za upis je trebao potvrdu o položenoj maturi koju on nije imao jer je prekinuo školovanje netom prije završetka. To odbijanje trajno je i razorno djelovalo na njegov život. Ali mladi Adolf i dalje se smatrao umjetnikom, a to je kasnijem političaru bilo dovoljno za samozvano svojatanje statusa autoriteta u kulturi. Kako bi preživio u gradu bez posla, slikao je akvarele, razglednice i plakate za izloge po trgovinama koje bi mu prijatelj Hanisch prodavao na ulici. U rovovima Prvoga svjetskog rata neumorno je crtao vojnike i razrušeni ratni krajolik. Možda nije bio dobar slikar, pejzaži su mu tipski i bez živih bića, ali ipak je bio slikar.

Bio je umjetnik ne samo po onome čime se bavio, već i po osobnom temperamentu. U Münchenskom polusvijetu u kojem je boravio u doba Weimarske Republike, u salonima zloglasnih boemskih aristokrata koji su ga prihvaćali, Hitler je zauzeo pozu temperamentnoga umjetnika koji je često govorio o Wagneru i potrebi obnove umjetničkih ideala grčke klasike. Ta je poza prerasla u apsurdnu pompoznost koja se razabire u beskrajnim monolozima o umjetnosti u "Govorima za stolom", u svjesnom umjetničkom oblikovanju nürnbergskih skupova i arhitektonskim fantazijama koje je planirao s Albertom Speerom. (Rosenbaum, 2002: 250)

Hitlerovo kapitalno djelo jest svakako *Mein Kampf* u kojoj se kombiniraju elementi autobiografije i Hitlerovih političkih i ideoloških gledišta koja su kasnije postala načela nacističke ideologije. *Mein Kampf* u prijevodu znači "Moja borba", iako postoje

Galerija Adolfa Hitlera

i tumačenja za riječ «kampf» u kontekstu u kojem bi se ona mogla prevesti kao napad, obračun ili rat. Hitler je knjigu diktirao u zatvoru 1924. godine Emilu Mauriceu pa onda Rudolfu Hessu. Hitler je svoje djelo naslovio: “Četiri i pol godine borbe protiv laži, gluposti i kukavičluka”, ali je izdavač smatrao da je naslov predug i prekompliciran pa je knjigu izdao pod imenom *Mein Kampf*. (Bullock, 1954: 106) Objavljena u dva dijela, 1925. i 1926., godine, knjiga se slabo prodavala, da bi nešto kasnije postala uspješnicom i stranačkom Biblijom. U travnju 1936. godine matičarima je naređeno da izdaju primjerke svim mladencima, a kasnije su se u poštanskom uredu mogle kupiti i poslati u posebnom crvenom ovitku voljenima na fronti. Do kraja Trećeg Reicha prodalo se, prema procjenama, 8 do 9 milijuna primjeraka. (Overy, 2005: 118) U Hrvatskoj, kada je izdana 1999., bila je jedna od najprodavanijih knjiga godine, drugo izdanje izlazi iz tiska 2003. Djelo odražava većinu ideja koje su kasnije došle do izražaja u Drugom svjetskom ratu, od antisemitizma i rasnih teorija do težnji prema istoku i savezu s Italijom. Razlog što ovo nije samo programski spis jest mnogo autobiografskih detalja i Hitlerovih osvrtaja na svoj vlastiti mladenački život, pa time granično postaje umjetničko djelo.

Godine 1928. Hitler diktira drugu knjigu, u literaturi poznatiju kao “Tajna knjiga”, a zapravo je nastavak *Mein Kampfa* (Zweites Buch, njem.). Početni neuspjeh prodaje prve knjige i slab rezultat Nacističke stranke na izborima 1928. smatraju se posljedicama nerazumijevanja njegovih ideja. Knjigu je počeo pisati u Münchenu, a sadržajno se odnosi najviše na rasnu i vanjsku politiku, no nikad nije objavljena za njegova života zbog promjena u vanjskopolitičkim odnosima. (Rosenbaum, 2002: 175) Ekonomski resursi jedno su od bitnih pitanja, tako da je njegova koncepcija imala više zajedničkih točaka s merkantilističkom tradicijom s početka novoga vijeka, prema kojoj se teritorij, bogatstvo i resursi osvajaju mačem zbog krive pretpostavke da je bogatstvo svijeta ograničeno. (Overy, 2005: 401) On polazi od pretpostavke da je cjelokupna povijest «tijek borbe naroda za opstanak», a borba se odnosi uglavnom na pristup gospodarskim

resursima i prisvajanje teritorija koji odgovara veličini nacije. Proširuje ideje iz *Mein Kampfa* i predviđa da će se oko 1980. zbiti konačna bitka za svjetsku dominaciju između Sjedinjenih Američkih Država i združenih snaga Velike Njemačke i Britanskog Carstva. Napravljene su samo dvije kopije toga rukopisa od 200 stranica, a još jedan razlog zašto nije i izdana 1928. godine leži u slaboj prodaji *Mein Kampfa*. Djelo je čuvano u ratnom skloništu dok ga 1945. nije našao američki časnik. Knjigu je izdao židov Hans Rothfels u Münchenu 1961., jer se nije moglo naći izdavača u SAD-u. U svibnju 1933. nacisti su u Berlinu počeli javno paliti stotine tisuća knjiga koje nisu bile po njihovu ukusu. One koje su mu se sviđale Hitler je skupljao u posebnoj biblioteci koja sadrži 1200 naslova, a sada se nalazi u Washingtonu. Tamo se mogu naći leksikoni, filozofski spisi, knjige o religiji, arhitekturi, okultizmu, rasizmu, antisemitizmu, ali i Hitlerova omiljena knjiga o berlinskoj arhitekturi koju je napisao Max Osborn. On sam znao je sate provoditi u sobi ispunjenoj nacrtima i planovima koje je pregledavao i prepravljao. Tu dobiva svoju umjetničku viziju o tome kako bi Berlin trebao izgledati, ali i novi glavni grad Njemačke. Uz pomoć Speera neke projekte je i ostvario, a maketa središta Berlina (onakav kakav ga je on zamislio) bila mu je jedina zabava i bijeg u maštu od ratnih poraza 1945. te je skoro i zadnje dane proveo uz nju. U Hitlerovoj kulturnoj ostavštini, skrivenoj u rudniku soli, 1945. godine pronađen je i primjerak pjesme za koju se pretpostavlja da je njegova, a naslov joj je “Ja sam kapetan u svojoj kadi”. Sebe je uvijek smatrao umjetnikom koji je postao političar.

Josif Visarionović - Staljin

Josif Visarionović Džugašvili, ili popularnije Staljin, svoje je umjetničke porive ili, točnije, pjesničke, izrazio u ranoj mladosti prije nego što je počeo karijeru revolucionara. Jednu njegovu pjesmu objavio je 29. listopada 1895. časopis “Iberija” koji je izlazio na gruzijskom jeziku u Tbilisiju. Svoje stihove, koji su bili rodoljubni i obojani socijalnim radikalizmom, Staljin je

posvetio čuvenom gruzijskom pjesniku R. Eristaviju. Pjesma je autorski potpisana kao "Soselo" (Mali Josip) jer je vjerojatno želio sakriti svoj identitet od uprave sjemeništa u kojem je bio školovan za svećenika. Ti su stihovi bili pod istim pseudonimom pretiskani u dvjema antologijama gruzijske poezije, 1899. i 1907. Unutar tog sjemeništa nije se dozvoljavala literatura koja nije imala vjerski predznak pa je mladi Staljin često kažnjavan kad je uhvaćen da čita zabranjene knjige koje je krišom unosio u samostan. Poslije izbacivanja iz sjemeništa još je godinu dana objavljivao pjesme rodoljubnoga karaktera, a nakon toga se upoznaje s marksističkim idejama pa od tada piše samo politička djela.

Kasnije, kada preuzima svu moć u državi, njegov osobni stil pisanja postao je nacionalni stil Rusije. Velika je bila hrabrost izdavača i pisca koji bi napisali tri uzastopna odlomka, a da nisu citirali Staljina. Autori svih napisa svojski su se trudili da sriču rečenice tako da one po stilu i izboru riječi budu što sličnije Staljinovu pisanju. U sovjetskom dnevnom tisku i većini časopisa zavladała je neopisivo dosadna i siva uniformiranost. Čak se i svakodnevni govorni jezik "staljinizirao", barem onda kada bi se njime govorilo o ideologiji i politici. Nacionalni stil izražavanja pretvorio se u kruto ponavljanje, proletersku sirovost, pseudo-znanstvenu pretencioznost te gramatičku i logičku nedosljednost. Kontrast između Staljinove velike političke uloge i dosadnoga, nespretnoga stila njegovih govora i zapisa koje bi nekad začinio citatom iz popularne ruske satiričke književnosti ili kakvom grubom šalom, bio je ogroman. Znanstvenici će se kasnije upitati kako se moglo dogoditi da je nacija koja je imala velikane kao što su: Dostojevski, Tolstoj, Čehov, itd., dopustila da se tako potpuno zamračí sjaj njezina jezika, literature i uopće pisane riječi. (Dautcher, 1977: 318)

Staljin je pisao puno više od Hitlera što se tiče političkih spisa. Staljinove knjige su se prodavale u jeftinim partijskim izdanjima koja su brojem zasjenila čak i Marxa i Lenjina. U vrijeme njegove vladavine

objavljeno je u trinaest svezaka službeno izdanje Staljinovih sabranih djela. Do smrti, Staljin se prodao u 706 milijuna primjeraka, dok za usporedbu Marx i Engels u samo 65 milijuna. Među tim djelima bila je i *Povijest Komunističke partije Sovjetskoga Saveza; kratak tečaj*, napisana po Staljinovom diktatu, koja je objavljena 1938. Ona je postala obveznim udžbenikom u školi. *Kratki tečaj* pokazuje mjeru do koje su se mogli stvarati mitovi i legende o diktatorima prepravljajem povijesti. Zbog kultova ličnosti nova povijest nije imala puno veze sa stvarnošću. (Overy, 2005: 118)

Benito Mussolini

Benito Mussolini kao uvjereni socijalist i ljubitelj poezije (koju je i sam pokušao pisati) i glazbe isticao se kao govornik na priredbama, premda je obično bio prilično šutljiv. Kolege ga pamte uglavnom u crnoj odjeći i s medaljonom sa slikom Karla Marxa u džepu. (Bosworth, 2003: 53) 1909. godine pomoćni je urednik u socijalističkim novinama, kada u nastavcima piše antiklerikalni roman *Kardinalova ljubavnica (Claudia Particella, l'Amante del Cardinale: Grande Romanzo dei Tempi del Cardinale Emanuel Madruzzo)*. Iako je to djelo bilo popularno u trenutku izlaska, nema o tome spomena do 1929. godine, kada izlazi u ukoričenom izdanju. Roman tematizira nesretnu ljubav Emanuela Madruzzo, kardinala Trenta i njegove ljubavnice Claudie Particelle. Glavna svrha ovoga povijesno-fikcionalnoga romana bila je kanalizirati Mussolinijeve stavove prema Crkvi. On ju označava kao sebičnu i korumpiranu te ju prikazuje kao mjesto raskalašenosti, licemjerja i zločina. Njegove ostale publikacije, koje su sada čisto političke naravi, prevedene su na više od trideset jezika. Mussolinijev zakonik, unatoč svojoj obimnoj građi od preko deset tisuća stranica, preveden je tijekom rata na više jezika, a sve sa svrhom da ga se ustoliči kao vrhovnoga zakonodavca stoljeća. Tolika izdavačaka djelatnost ne bi bila neobična i licemjerna da se ne zna da u državi vlada nestašica mnogih stvari, a poglavito papira na kojem Mussolinijev propagandni

stroj tiska mnogobrojna izdanja Dueceovih misli i dekreta. Njegova knjiga *Fašistički nauk* bila je tiskana na osamnaest različitih jezika, ali svi su raspoloživi primjerci bili pokupljeni i uništeni u travnju 1940. godine, kada se Mussolini predomislio u vezi s nekim bitnim rečenicama. Jedan je od Mussolinijevih ispraznih govora ministarstvo propagande tiskalo u milijunima primjeraka, a kad je izdanje njegovih govora u dvanaest knjiga bilo uništeno u bombardiranju, ubrzo je tiskano novo izdanje. (Mack Smith, 1980: 218) Još jedan dokaz velike aktivnosti ministarstva propagande jest i činjenica da je Mussolini, poslije Dantea, najprevođeniji talijanski autor na arapski jezik.

Hitler je početkom tridesetih godina pokušavao razgovarati s Mussolinijem, ali on nije bio voljan jer nije bio siguran da je to prava opcija u Njemačkoj koju treba podržati, uvelike zbog njemačkih pretenzija na područja koja su Talijani htjeli prisvojiti, što se moglo vidjeti u Hitlerovim govorima, a i samom Mein Kampf. Mussolini je pokušao čitati Mein Kampf, ali mu je bila vrlo dosadna i nije ju do kraja pročitao. (Mack Smith, 1980: 57) Kada se, nakon nekoliko godina, situacija promijenila pa su Hitler i Mussolini postali saveznici, interes za knjigu postao je takav da je odlučeno da se objavi njezin integralni tekst.

Ante Pavelić

O Ante Paveliću mnogo se pisalo, vjerojatno će se još pisati, a i on je sam razmjerno mnogo napisao. On se još zarana počeo baviti govorništvom i pisanjem, i to obično u glasilima društava i organizacija kojima je pripadao. Najviše se bavio političkim temama, ali radio je i povijesne i pravne rasprave, roman i sjećanja. Neka od djela su mu prevedena na talijanski, njemački, francuski i španjolski jezik. Njegova djela do danas su ostala teško dostupna širem čitateljstvu. U njima se, uz izrazite političke konotacije, može vidjeti i literarna nadarenost. (Čorić, 1995: 71) To se posebno očituje u njegovim *Doživljajima*, u kojima svoja sjećanja pretače u pripovijetke. Njih 1968. objavljuje njegova kći Višnja.

U njima opisuje djetinjstvo u Bosni, rad na gradnji pruge od Sarajeva do Višegrada, druženje s radnicima iz svih krajeva Hrvatske, pa školovanje u Senju iz kojeg ubrzo odlazi zbog lošeg zdravlja, nastavlja u Karlovcu, a srednjoškolsko obrazovanje konačno završava u Zagrebu. Poslije toga odlazi u Istru na rad pa se 1910. vraća upisati Pravni fakultet u Zagrebu, gdje je i doktorirao 1915. Opisuje, međutim, i borbu za utjecaj u odboru fakulteta između pripadnika Hrvatske stranke prava i svojevrzne hrvatsko-srpske koalicije koje su činili studenti uglavnom srpske nacionalnosti. 1935. u Buenos Airesu izlazi politički roman *Liepa Plavka* s podnaslovom *Roman iz borbe hrvatskog naroda za slobodu i nezavisnost*. Djelo je Pavelić napisao u zatvoru u Torinu gdje je bio zatočen zbog sumnje na sudjelovanje u atentatu na kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. godine. Roman je tiskan u izdanju *Hrvatskog Domobrana*. Drugo izdanje, također u Buenos Airesu, izlazi 1954., a treće izdanje uz pomoć kćeri Višnje Pavelić izlazi u Madridu 1969. godine. Roman tematizira spomenuti atentat iz vizure mlade pripadnice ustaškoga pokreta koja sporedno sudjeluje u samom atentatu. Političku raspravu *Strahote zabluda* piše na talijanskom jeziku 1938., a izdaje u Sieni i to pod pseudonimom A.S. Mrzlodolski. Knjigu su odmah nakon izlaska zaplijenile talijanske vlasti. Ponovno se tiska 1941. godine u Zagrebu za vrijeme NDH, a izlazi u nastavcima u dnevnim novinama *Hrvatski narod i Danas*, s podnaslovom: *Komunizam i boljševizam u Rusiji u svijetu*. Predgovor novomu izdanju napisao je talijanski ministar narodne prosvjete Alesandro Pavolini. (Košutić, 1997: 171) Pavelić govori o strahotama komunizma u Rusiji i njegov razarajući utjecaj na obitelj i društveni život. *Strahote zabluda* prva su knjiga koja je objavljena strogim korijenskim pravopisom. (Jelić-Butić, 1978: 208)

Mao Zedong

Mao Zedong nije se oduvijek bavio samo politikom, dosad je objavljeno 68 njegovih pjesama.

Većinu ih je napisao tijekom Dugog marša od 1934. do 1936. godine. Sve su Maove pjesme pisane tradicionalnim kineskim stilom. Iako Mao nije među najboljim kineskim pjesnicima, njegove se pjesme općenito smatraju dobro napisanima. Smatra ga se više pjesnikom romantike nego realizma. Mnoge od Maovih pjesama još su veoma popularne u Kini. Često su citirane u književnosti i razgovorima općenito. U svojim pjesmama opisao je modernu povijest služeći se mitskom prošlošću da bi rasvijetlio sadašnjost. U nekoliko pjesama oslikao je bitke seljačke vojske i suvremene događaje. Poslije 1949. godine pjesme postaju više meditativne. Maova poezija prevedena je dosad na mnoge jezike.

Citati Mao Zedonga ukoričeni u jednoj knjižici simbolične crvene boje koja je postala poznata kao *Crvena knjižica*, a služila je kao katekizam kineskomu narodu, štoviše, kao nacionalna Biblija, koju su nosili prvenstveno studenti koji su je citirali kako bi prekorili sumnjive protivnike i natjerali ljude da slijede Maov nauk. Kao i nekada učenja Konfucija, vjerovalo se da izreke *Velikog Kormilara* osiguravaju sveobuhvatni sustav uvjerenja i sadrže sve od ispravljanja pogrešnih ideja, preko rata i mira do služenja narodu. (Fenby, 2008: 469) Tu knjigu tiskala je vlada Narodne republike Kine od 1964. do oko 1976. Ona sadrži citate Mao Zedonga koji su uzeti iz govora i njegovih drugih političkih djela, a zbog svog džepnog formata dobila je umanjenicu u imenu. Procjenjuje se da je do sada tiskano više od 6.5 milijardi primjeraka, što je čini količinski jednom od najizdavanijih knjiga ikad. Veliku popularnost *Crvena knjižica* ima zahvaliti činjenici da je bila obvezno štivo u svakoj kineskoj kući te ju je svaki Kinez uvijek morao imati sa sobom, pogotovo za vrijeme Kulturne

Crvena knjižica

revolucije. Proučavati knjigu moralo se u školama i na radnome mjestu. Svuda po Kini bile su ispisane parole Maovih citata iz *Crvene knjižice*. Čak i u znanstvenome radu moralo se naći mjesta za Maove misli. Na svim plakatima koje je postavljala propaganda mogli su se vidjeti sretni ljudi s Maovom *Crvenom knjižicom* u džepu ili ruci. Maovi citati podijeljeni su na 33 poglavlja, od kojih se većina tiče njegove ideologije ili onoga što će se kasnije nazvati maoizam. Knjiga je u Kini poznata i kao *Misli predsjednika Maoa*, a sadrži 427 njegovih citata. Oni variraju od jedne rečenice, do nekoliko odlomaka. Njegova čisto politička djela tiskala su više milijardi primjeraka, ali je dnevna politika najčešće izdvajala pojedine misli, uzimajući ih kao političko geslo trenutka. (Novačić, 1979: 38)

Nicolae Ceausescu

Nicolae Ceausescu portret je sveprisutnoga vladara. Njegova djela, koja su sva političke i filozofsko-političke naravi, bila su tiskana u velikim nakladama, prevedena su na strane jezike, a uz to su se na neobičan način pojavljivali izbori iz njegovih djela u pojedinim zemljama u knjigama koje nisu potpuno tematski obuhvaćale i Ceausescov prilog. Strani izvjestitelji znali su da su tiskare koje su izdavale Ceausescove govore na platnoj listi Vlade, ali sada su vidjeli da u svojim zemljama neke tiskare dobivaju novac da bi na suptilan način pohvalile epohu vladavine Ceausesca. Oni su izdavali i opširne biografije rumunjskoga diktatora u pozitivnome tonu. Knjižarski izlozi bili su ispunjeni Ceausescovim djelima u crvenome povezu koje je malo tko kupovao. On time nije bio zadovoljan pa je na sjednici Izvršnog političkog odbora odlučeno da se, na zahtjev mnogih članova partije i pučanstva (a na zaprepaštenje svakog iole školovanog Rumunja), Ceausescova djela čitaju djeci u vrtiću i u svim vrstama škola. Nadalje, da se uče napamet pjesme o Nicolaeu i Eleni Ceausescu, da učenici pišu domaće zadaće o "velikom sinu rumunjskog naroda" i njegovoj isto tako "genijalnoj

s u p r u z i ” .
(Brajović, 1990: 75) Naravno da to nije bila slobodna volja rumunjskoga naroda, nego osobni zahtjev zamaskiran u volju naroda. Ceausescu je u povijesnim knjigama naredio prepravljanje podataka kako bi on bio zaslužan za sve dobro u Rumunjskoj.

Nicolae Ceausescu

Strah od pisanja nečeg lošega o Ceausescu išla je skroz dotle da su svi vlasnici pisanih strojeva morali biti registrirani u policiji, da bi se znalo tko je što napisao. Najmanje kršenje pravila strogo se kažnjavalo.

Saparmurat Nijazov

Saparmurat Nijazov, koji sam sebe naziva ocem Turkmena, željeznom rukom vladao je Turkmenistanom i stvorio jedan od najvećih kultova ličnosti. On je svojevremeno napisao knjigu *Rukhnama* koja je bila obvezno štivo za sve Turkmene. Proučavali su je djeca u školama, obrađivala se na sastancima u državnim institucijama, svaki građanin ju je morao posjedovati, a Nijazov je tražio i od islamske vjerske zajednice da je

preporučiti vjernicima umjesto Kurana. Kada je to vođa islamske zajednice odbio učiniti, dao ga je uhititi i strpati u zatvor.

Odlika svih

spomenutih diktatora mladenačko je stremljenje prema nekom obliku umjetničkoga izražavanja. Prvobitno je to imalo samo umjetničku svrhu, ali bi ubrzo postalo sredstvo širenja političke propagande. To bi djelo postalo važnije od svih jer nosi konačnu istinu narodu. Lapurlatizam više nije postojao, svako djelo trebalo bi biti obrambeni zid od pogubnih stranih utjecaja u obrani tvrdave ideologije. Da su se svi ti ljudi nastavili baviti umjetnošću, možda i ne bi bilo toliko krvi proliveno, a možda bi samo neka druga osoba zauzela njihovo mjesto i postupila isto.

Literatura:

1. Brajović, Aleksa: *U ogledu tiranije*, Naučna knjiga, Beograd 1990.
2. Bullock, Alan: *Slike tiranije*, Zadruga, Beograd 1954.
3. Ćorić, Šimun Šito: *60 emigrantskih pisaca*, Hrvatska matica iseljenika, Zagreb 1995.
4. Deutscher, Isaac: *Staljin – politička biografija*, Globus, Zagreb 1977.
5. Fenby, Jonathan: *Povijest suvremene Kine – Propast i uzdizanje velike sile 1850-2008.*, Sandorf 2008.
6. Hitler, Adolf: *Mein Kampf*, Croatiaprojekt, Zagreb 1999.
7. Jelić-Butić, Fikreta: *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Liber, Zagreb 1978.
8. Košutić, Ivan, *Rađanje, život i umiranje jedne države: 49 mjeseci*, Stručna i poslovna knjiga, Zagreb 1997.
9. Mack Smith, Denis: *Mussolinijevo Rimsko Carstvo*, Globus, Zagreb 1980.
10. Novačić, Aleksandar: *Veliki zaokret*, Globus, Zagreb, 1979.
11. Overy, Richard: *Diktatori Hitlerova Njemačka i Staljinova Rusija*, Naklada Ljevak, Zagreb 2005.
12. Pavelić, Ante: *100 godina*, uredila Višnja Pavelić, Libar 1995.
13. Pavelić, Ante: *Liepa plavka*, Hrvatski Domobran, Buenos Aires 1935.
14. Rosenbaum, Ron: *Kako objasniti Hitlera*, Miob naklada, Velika Gorica 2002.
15. Ward Price, George: *Ja poznajem te diktatore*, Cipetić, Kastav 2002.